

Opponensi vélemény

Kálnoki-Gyöngyössy Márton

Pénzverés és pénzforgalom Nyugat-Magyarországon (1387–1608)

című akadémiai doktori értekezéséről

Kálnoki-Gyöngyössy Márton a középkori és kora újkori magyar numizmatikai kutatás nemzetközileg is ismert szereplője. Eddigi munkásságának jelentős része, és ahogy azt az MTA doktora cím elnyeréséért benyújtott értekezésében is jelzi, személyes életpályájának meghatározó szakasza is Nyugat-Magyarországhoz köti. Több publikációja született a középkori és a kora újkori pénztörténet különböző tárgyköreiben, korábban a bécsi Kunsthistorisches Museum középkori magyar pénzeit katalogizálta, amely rangos kiadványban, (Bécs, 2007.) jelent meg. Ennek elkészítése után visszatért a „határmenti” pénztörténet kutatásához, és e disszertáció is e tárgykörbe illeszkedik. Kubinyi András egyik kései, kedvenc tanítványaként, a Kubinyi-iskola meghatározó kutatójaként a régészet felől közelíti meg a vizsgált történeti problémákat, de ismeri és alkalmazza a klasszikus történeti kutatás módszereit is. Az általa megfogalmazott regionális pénztörténet műfaja a hazai szakirodalomban sem teljesen ismeretlen, hiszen Pohl Artúr *Grenzlandprägung* (Graz, 1972) című munkája is az érintett földrajzi egység – Nyugat-Magyarország – késő középkori pénzverését és pénzforgalmát dolgozta fel.

Jelen értekezés, 292 számozott oldalból áll, ezen belül kilenc nagyobb fejezetre oszlik, 588 lábjegyzettel. Az első fejezet tartalmazza a disszertáció témájának megjelölését, az időbeli és a földrajzi határok kijelölését és egy rövid kutatástörténeti összefoglalást. A vizsgált terület földrajzi határainak meghatározása, csak helyeselhető, hiszen mindez a korabeli vármegyebeosztás, az egyházi igazgatás, a pénzverőkamara-rendszer és a pénzforgalmi jellemzők alapján történt, a megerősítésként felhozott numizmatikai, történeti és régészeti munkák (Pohl Artúr, Kubinyi András, Valter Ilona) hasonlóképp törekedtek a vizsgált időszakban Nyugat-Magyarország körülírására, olykor pontos meghatározására.

A korszakhatárok megválasztása is elfogadható, bár meg kell jegyeznünk, hogy a kezdőpontként kijelölt 1387 sokkal inkább tűnik valós határnak, mint a zárásként megadott 1608-as esztendő: a felhozott numizmatikai érvet (éremkép-változás) inkább csak hagyománytiszteletből lehet méltányolni, mert egyéb szempontból korábban (például 1552) vagy később (például 1657) is lehetett volna meggyőzőbb korszakhatárt találni.

A kutatástörténeti részben felsorolt, rövid értékelésekkel gazdagított, impozáns névsor is jelzi, hogy a régió és annak korabeli gazdaság-, illetve pénztörténete korábbi jeles tudósok érdeklődését is felkeltette már (Kováts Ferenc, Pleidell Ambrus, Huszár Lajos, Szűcs Jenő stb.). Valamennyien más-más módszerrel, részben más célkitűzések jegyében vizsgálódtak. A jelen értekezés újszerűsége nemcsak célja megközelítésében, hanem abban a momentumban is rejlik, hogy következtetéseit három forráscsoportra építve fogalmazza meg, úgymint a pénzveretek, az éremleletek és az írott források. A disszerens több munkájában is megfogalmazott, régi módszertani tézisében (vizsgált témáit „Münzgeschichte és Geldgeschichte” értelemben kívánja feldolgozni) nem nehéz felismerni mestere, Kubinyi András hatását, aki az írott források mellett nagyra értékelte a tárgyi (régészeti) forrásokat is.

Az értekezés első nagy fejezete („Nyugat-Magyarország késő középkori pénztörténete”) az országos pénztörténet felől közelíti a régió pénztörténetének és pénzforgalmának jelenségeit. Jól látszik, hogy Kálnoki-Gyöngyössy nagy vonalakban a Hóman Bálint által felrajzolt 14. századi képből indul ki, ahogyan azt Kubinyi András is tette számtalan publikációjában. Nem feladatomban most annak részletezése, hogy ez az idealizált kép mennyiben fenntartható, de kritikai értékelése mindenképpen szükséges lenne/lett volna. A fejezet nemcsak a helyi pénzforgalmi jelenségeket (az országos pénzügypolitika helyi vetületét) veszi számba, hanem azt is kimutatja, hogy Zsigmond politikája (ahogy megfogalmazza: a „pénzverési modernizációs és kodifikációs folyamat”) eredményes volt, mert sikerült elérnie a bécsi denárok visszaszorulását, és a magyar pénzek nyugat-magyarországi használatát. – Mindezt egyébként a pénzforgalmi fejezetben alátámasztja leletekkel és írott forrásokkal is. – A disszerens nagy szerepet tulajdonít ebben a *moneta maior*-nak, Zsigmond jó minőségű ezüstpénzének, ez szerinte előképül szolgált Mátyás pénzreformjához (94. o.), jelezve egyúttal, hogy a „pénzlárával kapcsolatosan több nézet is ismeretes” (22. o. 64. jegyzet). Hasonlóan fontos következmény az aranyforint korabeli pénzforgalmi szerepének növekedése (20., 125–126., 130–131. o.), amelyet Kováts Ferenc, Palulinyi Oszkár, Mályusz Elemér és Kubinyi András korábbi kutatásaira alapozva már Kálnoki-Gyöngyössy is részletesen kimunkált „Florenus hungaricalis” című monográfiájában (Budapest, 2008.).

A fentemlített fejezetben a disszerens (két önálló tanulmányként is felfogható részben) két fontos kérdéskört dolgoz fel. Ezek a nyugat-magyarországi késő középkori pénztörténet megértése szempontjából jelentős megállapításokat tartalmaznak. (A két fejezetrész azóta külön, nyomtatásban is megjelent, a Budapest Régiségei 48., illetve a Századok 2016-os évfolyamaiban). Ahogy a tézisekben fogalmaz: „időről-időre szükséges volt egyes jelenségek

megértése érdekében Nyugat-Magyarország határait térben 'átlépni', így az értekezés egyes fejezetei óhatatlanul ki is lépnek a vizsgált területekről". Eljárását ezekben az esetekben helyeselni tudjuk. „*A város és pénzverde a késő középkori Magyarországon*” című exkurzus az 1430-as évek gazdasági folyamataiból kiindulva mutatja egyes nem bányavidéki városok pénzverési tevékenységét. A várostörténeti megalapozottságú eszme-futtatás jó alkalom arra, hogy egy olyan jelenséget ismerjünk meg részletesen, amely nemcsak a vizsgált területre jellemző, hanem a középkori Magyarország más vidékeire is. A kamarabérleti szerződések elemzésével, a pénzverdék városi topográfián belüli elhelyezkedésének meghatározásával, a személyzetre és az üzemeltetési költségekre vonatkozó adatsorok összeállításával jut el a pénzverdei létszám és a kibocsátás mértékének becsült értékéhez. Ehhez hasonló kísérlet tudomásom szerint nem volt, hiszen ezekről a kérdésekről írott forrásaink rendszerint hallgatnak.

A Zsigmond halála utáni korszak pénzromlását, annak nyugat-magyarországi hatását a disszerens meggyőzően mutatja be, és ennek kapcsán jut el a fejezet második exkurzusában kifejtett témához, amely „*A Főúri pénzverési jogosultak a 15. századi Magyarországon*” címet viseli. Ebben a fejezetrészben az egyes pénzverési engedélyek főúri birtokosainak tevékenységét mutatja be. Nagy hangsúlyt fektet annak kimutatására, hogy ezekben az esetekben nem autonóm „pénzverési jogról”, hanem „jogosultságról”, azaz a király nevében történő legális pénzkibocsátásról van szó. Ennek kapcsán nemcsak egy rövid történeti visszatekintést ad, de a középkori numizmatika „pápáját”, Arnold Luschint is segítségül hívja a terminológia tisztázásához (60. o. 167. jegyzet). A négy jogosulti kör meghatározása újszerű és érdekes, bár egyes esetekben – a disszerens által is elismerten – gyenge lábakon áll: a „koronázó püspökök” esetében erősebbnek tűnik a spekuláció, mint a forrásadatoltság, de a témánk szempontjából kiemelt fontosságú Veszprém esetében a helyzet egyértelműnek tűnik (68. o. 196. jegyzet). A legnagyobb jelentőségű a nyugat-magyarországi és szlavóniai jogosultak tevékenysége, mivel ez érinti leginkább Nyugat-Magyarországot. Ugyanakkor a *Paladine* kifejezés megérdemelt volna némi magyarázatot, ahogyan azt egyébként a jelölt a szöveg *Századokban* (2016) történt publikálásakor már megtette: „a Paladin szó németül lovagot, vitézt: bizonyos esetekben tartományurat jelent”.

A jelölt vitathatatlan érdeme, hogy hasznosította az osztrák numizmatikai szakirodalom (Arnold Luschin, Günther Dembski, Bernhard Koch) eredményeit, ezáltal Frigyes császár pénzverési engedélyeinek kronológiáját is össze tudta állítani. Sőt, egyes esetekben konkrét pénztípusokat is rendelt a jogosultakhoz, ami e tudományágban új eredménynek számít. A jövedelmezőséggel, kibocsátás mértékével, személyzettel kapcsolatos

vizsgálatra itt kerül sor, azonban ez a források hiányos volta következtében csekélyebb eredményre vezetett.

Erzsébet királyné pénzrontása, és annak nyugat-magyarországi hatása a szakirodalomban – Kováts Ferenc és Huszár Lajos kutatásainak köszönhetően – régóta közismert, de helyeslendő a „sapkás” denár (tzschope) terminológiájának visszavezetése a szakmai köztudatba (5. o. 11. jegyzet, 86. o. 269. jegyzet, 136. o.).

Az értekezés a nyugat-magyarországi városok 1460-as években kimutatható válsága, illetve a politikai események és a helyi pénzverés megszűnése között – helyesen – összefüggést tételez fel, de arra is hangsúlyosan mutat rá, hogy Mátyás nagy pénzreformja alapjaiban rendezte át a helyi pénzérték-viszonyokat és pénzforgalmat is (92., 96., 140. o.). Ezt a kérdéskört éppenséggel a disszerens dolgozta fel elsőként PhD-értekezésében („Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon” Budapest, 2003.).

A moneta nova idején Nyugat-Magyarország szerepe újra felértékelődött, hiszen Pozsonyban újraindítják a pénzverést, a Szerencsés–Haller érdekkör emberei (103. o. 325. jegyzet). Kálnoki-Gyöngyössy egyébként korábbi publikációiban is következetesen Szerencsés Imrét nevezi meg a balul sikerült pénzreform „értelmi szerzőjének” (102. o.), és ezzel mestere, Kubinyi András eredeti véleményéhez csatlakozik. Kubinyi professzor azonban később – Hermann Zsuzsanna a disszerens által is idézett cikke hatására – változtatott álláspontján, és hajlott arra, hogy a Fugger-Thurzó vállalkozás hatása mégis nagyobb lehetett. A jelölt tehát adós maradt azzal, hogy kifejtse: miért ragaszkodik Szerencséshez, milyen érvek szólnak amellett, hogy az alkincstartó volt ténylegesen a pénzreform kiötlője.

Külön említést kell tennünk az értekezés kora újkori pénztörténeti fejezetének („Nyugat-Magyarország kora újkori pénztörténete”) Szapolyai János pénzverésével, és a kora újkori pénzforgalmi rész Szapolyai pénzeinek pénzforgalomban játszott szerepével kapcsolatos állításairól. Kálnoki-Gyöngyössynek már a *Századok* 2015-ös évfolyamában megjelent cikkében („Szapolyai János pénzverése (1527–1540)”) tetten érhető az a törekvés, amellyel Szapolyai pénzverésének egyfajta rehabilitálását igyekszik elérni. Ez részben helyeselhető is, hiszen a disszerens által idézett források János király pénzeinek a korábbi szakirodalom által feltételezettnél jobb minőségét támasztják alá (106. o.), ugyanakkor az értekezés kissé adós marad annak részletes kifejtésével, hogy Szapolyai jó minőségű pénzei miért nem gyakoroltak nagyobb hatást a nyugat-magyarországi pénzforgalomra (107., 143. o.).

A korszakolás kapcsán az opponens kénytelen szóvá tenni azt a kettősséget is, amely a magyar numizmatikai kutatást Réthy László *Corpusa* óta jellemzi. Nevezetesen Szapolyai pénzverését a középkorba helyezik, míg a vele részben párhuzamosan uralkodó I. Ferdinánd pénzei nyitják meg a magyar kora újkori pénzverés történetét. Pedig a disszertációból is kiolvashatóan lényeges különbség a két uralkodó veretei között nem mutatkozik (109. o.). A problémát numizmatikusoknak – köztük a disszerensnek – kellene/illene feloldaniuk, akár úgy, hogy 1526-ot tekintik korszakhatárnak, akár úgy, hogy az 1550-es éveket (a magyar tallérverés kezdetét). Ezzel elkerülhető lenne a „vegyes” rendszerből adódó sok félreértés.

Az értekezés kora újkori eredményei közé sorolhatjuk a korabeli Haller-féle pozsonyi pénzverés történetének feltárását (107., 172. o.). Bár a források jórészt eddig is ismertek voltak, az 1520-as és 1530-as években működő pozsonyi pénzverde története kapcsán több félreértelmezés is napvilágot látott: a disszerens meggyőzően bizonyította be, hogy a Mohács előtti időszak pénzverési tevékenysége megszakadt, és azt csak az évtized végén indította újra az a Haller János, aki a korábbi pozsonyi pénzverésben még közvetlenül nem vett részt. Mindazonáltal ebben a tekintetben hasznos lenne további levéltári forrásokat feltárni, és Haller János Mohács utáni budai tevékenységét is – Kubinyi András kutatásaira építve – újraértelmezni.

A kora újkori pénztörténeti fejezetet a jelölt alapvetően az országgyűléseken elfogadott, pénzverést szabályozó törvénycikkre, valamint a Kubinyi András által feltárt egyes kamarai rendelkezésekre (lásd: *Benignae Resolutiones, Benigna Mandata*) építette. Az így kirajzolódó kép inkább tekinthető országosnak, mint regionálisnak, bár a disszerens igyekezett helyi forrásokat is bevonni. Ne felejtsük el, hogy a Magyar Királyság területe időszakunkban jelentősen lecsökkent, ezáltal a tárgyalt Nyugat-Magyarország politikai és gazdasági jelentősége megnőtt, szerepe központiá vált („Magyarország pénzügyigazgatási döntései itt, Nyugat-Magyarországon, Pozsonyban, vagy a közeli Bécsben születtek meg”: 108. o.), bár ez éppen a pénzverés esetében máshogy történt: a helyi pénzverés megszűnt.

A pénzforgalmat tárgyaló fejezetek („Pénzforgalom és pénzügyviszonyok...”) módszertana vegyes, de ez ebben az esetben is a disszerens javára írandó. A leletekből kirajzolódó képet ütközteti az írott forrásokkal, a forrásokból kiolvasható jelenségekhez párhuzamokat keres a leletekben és fordítva. Ez azért is ígéretes, mert rendszerint az írott források és a leletadatok nem egyezően vallanak egy korszak pénztörténetéről, Kálnoki-Gyöngyössynek azonban a vizsgált térség vonatkozásában sikerült koherens értelmezést megfogalmaznia. Kritikaként annyit fogalmazhatunk meg, hogy míg a középkori fejezet esetében a leleteken túl kiterjedt forrásfeltárást végzett, sok forráskiadványt átnézett, a kora

újkor esetében megelégedett például Horváth Tibor Antal, Baraczka István és Huszár Lajos időtálló eredményeinek hasznosításával. Ebben az időszakban a feldolgozott leletek nagyságrendje a korábbi időszakénak többszöröse, ennek következtében arányeltolódást is tapasztalhatunk: vélhetőleg a numizmatikus hozzáállás győzedelmeskedett a disszerensben akkor, amikor elsősorban a leletek információértékét részesítette előnyben. Ez persze nem von le következtetéseinek értékéből, bár egy kiegyensúlyozottabb, az írott forrásokra jobban építő szempontrendszerrel tovább gazdagíthatta volna a kora újkori fejezeteket is.

A középkori rész külön említendő, értékes része a külkereskedelem és a magyar aranyforint kérdésköreinek tárgyalása. A disszerens láthatóan arra törekedett, hogy ezt a problémát helyi kontextusban is értelmezze: árfolyamadatok és leletadatokat egyaránt közölve készített elemzést (129–130. o.). Hasonlóan érdekes a pénzhasználat ingadozásainak vizsgálata, az osztrák pfennigek visszaszorulásának és előretörésének kimutatása (133–137. o.).

A kora újkori fejezetben a disszerens helyesen értékeli a régebbi (Ortvay Tivadar) és az újabb kutatás (például Tózsza-Rigó Attila) alapján Pozsony, Nagyszombat és Sopron szerepét (143–147. o.), de a fejezet igazán nagy értéke, elsősorban a numizmatikusoknak, a leletadatokra épített elemzés: a jelölt a leletekből meggyőzően rekonstruálja a korabeli pénzforgalmat, állításait írott forrásokkal is igyekszik alátámasztani. Ugyanakkor az elemzés korlátaira is felhívja a figyelmet: „... a forrásokból ugyanúgy meghatározhatók a teaurálási célzatot szolgáló kedvelt értékpénz nemek, mint a hétköznapi forgalomban használt aprópénzek fajtái, de számarányokat és hányadokat nehezebb megállapítani. A leletek viszont az egy-egy vidéken forgó, értékesnek tartott pénzek, pénznemek pillanatnyi forgalmát tükrözik vissza, hiszen elrejtésükre rendszerint háborús események kapcsán került sor.” (147. o.).

A hamispénzverést tárgyaló fejezet („Hamispénzverés Nyugat-Magyarországon”) sok új eredménnyel gazdagítja eddigi tudásunkat. Kálnoki-Gyöngyössy meggyőzően azonosítja a műhelyeket, mutatja be tevékenységüket. A fejezet külön erénye az osztrák numizmatikai szakirodalom hasznosítása, a határokon átívelő kapcsolatrendszerek figyelembe vétele. Ugyanakkor a téma korántsem tekinthető lezártnak, különösen a magyaróvári (hamis)pénzverés további (elsősorban) levéltári kutatása lehet indokolt (156. o.). Mindenesetre a fejezet révén már jól rekonstruálható a korabeli pénzhamisítások helyi története.

Az értekezés numizmatikusok számára – gondolom – legizgalmasabb fejezete a nyugat-magyarországi pénzverdék bemutatása („Nyugat-Magyarország pénzverdéi”).

Kálnoki-Gyöngyössy számára jól láthatóan ez a központi kérdéskör: a veretekkel jellemezhető pénzverési tevékenység. Itt mutatkozik meg sajátos forráskezelése is: számára elsődleges fontossággal a pénzveretek bírnak, az érmékről leolvasható információkat igyekszik értelmezni a leletadatok és az általa ismert írott források fényében. Ezzel a hozzáállással követi a 20. századi magyar numizmatika legkiválóbb kutatóit, Hóman Bálintot és Huszár Lajost. Az adattár nagy előnye, hogy nemcsak numizmatikai (tipológiai, gyűjteményi, lelet-) és archontológiai adatokat közöl, hanem röviden bemutatja az egyes verdék történetét is. Az értekezés végén az érmék iránt érdeklődő képtáblákon is tanulmányozhatja az egyes típusokat és változatokat.

Különösen figyelmet érdemel a disszerens fejtegetése az egyik pozsonyi verdejegy kapcsán. A korábbi kutatás az „I” betűt az Istropolis rövidítéseként azonosította, azonban ez nyilvánvalóan még nem lehetséges Zsigmond idején. A jelölt megoldási javaslata bármennyire is spekulatív, mégis valószínűbbnek tűnik (171. o. 533. jegyzet).

Az értekezés leginkább problematikus része az írott forrásokat bemutató „Szöveggyűjtemény”, ahogy maga is megfogalmazza a tézisekben: „nem törekedtünk diplomatikai értelemben vett modern pénzverési oklevéltár összeállítására”. Bár Kálnoki-Gyöngyössy igyekezett az irodalomban hozzáférhető (értsd: kiadott) forrásokat összegyűjteni, ez az a terület, ahol levéltári kutatások révén az anyag tovább bővíthető lenne. Az értekezés más részein tapasztalható forráskezelése és -értelmezése alapján a disszerens alkalmas ennek a munkának az elvégzésére is, hiszen a szükséges nyelvtudással és ismeretekkel rendelkezik (erre utal, hogy a BTM-ben őrzött Mályusz-regesztákat felhasználta). Ezért kifejezetten javasolt lenne levéltári kutatásainak folytatása! A szöveggyűjtemény persze így is hasznos segédlet, hiszen ilyen teljesnek tűnő összeállítást a korábbi kutatás (Pohl Artúr) sem közölt.

A verdék adattára mellett a másik nagy anyaggyűjtésről tanúskodó fejezet a „Repertórium”, amely Kálnoki-Gyöngyössy hazai és bécsi kutatásainak eredménye. Ennek jelentősége elsősorban a numizmatikusok és a régészek számára nyilvánvaló, de a történeti kutatás is haszonnal forgathatja ennek az adatbázisnak a lapjait; az értelmezést és a használhatóságot nagyban segíti az értekezés végén elhelyezett két térkép. Itt kell megjegyeznünk, hogy a jelölt korábbi publikációiban is tapasztalható azon módszertana, hogy számítási pénzben meghatározza az egyes leletek korabeli összértékét, használhatóbbá teszi az adatbázist, hiszen a numizmatikában kevésbé járatos olvasó számára is érthetőbb egy lelet „valós” értéke, mint az ilyenkor kötelezően közölt darabszámok.

Kálnoki-Gyöngyössy disszertációján a Kubinyi-iskola minden módszertani hagyományát felismerhetjük: a tárgyi anyagot a régészeti jelenségek és az írott források

segítségével elemzi és értelmezi. Célkitűzését, a regionális pénztörténetírás műfajának magyarországi meghonosítását, sikerült teljesítenie. Az általa bevezetett komplex módszertant más régiók esetében is lehetne alkalmazni, ahogy a tézisekben is megfogalmazza: „... két földrajzi terület vizsgálata lehet a jövőben indokolt: a pénzverési szempontból ekkor már szintén mellékszintérnek számító horvát és szlavón területek (különös tekintettel a 16. századi Zrínyi Miklós-féle pénzverésre), valamint a jelentős nemesfém-bányászattal és komoly pénzverési hagyományokkal rendelkező Erdély esetében várhatunk ... új kutatási eredményeket”.

A fentiek alapján úgy gondolom, hogy Kálnoki-Gyöngyössy Márton disszertációja nyilvános vitára bocsátható, arra alkalmasnak találom.

Budapest, 2016. június 22.

Dr. Bessenyei József s. k.
az MTA doktora, egyetemi tanár